

LUGOSSY ZSUZSANNA

Kalandosok

A zilahi levéltári kutatások eredményeként felszínre kerültek a város utcaszervezeteinek, „*kalandosainak*” a protokollumai. A helytörténet e megbecsült iratait Lakóné Hegyi Éva kutatta fel, melyeket röviden ismertettek szóbeli elmondása és a Wagner Ernővel közösen megjelent cikkük alapján.¹

A város a közösség dolgainak igazgatását és a kisebb közösségek ügyeinek intézését átruházta a városnegyedekre, fertályokra vagy utcaközösségekre. A városhoz hasonlóan ezeknek is megvolt a saját választott vezetőjük, közgyűlésük, a végzéseket rögzítő jegyzőkönyvük, notáriusuk, akárcsak más, a városon belüli testületnek: egyházközösségnek, legényegyleteknek vagy éppen a céheknek. Ezek az önszabályzó életegyüttesek a társadalom eleven alkotói voltak.

Kezdeti időszakban vallási funkciói is voltak, mivel szoros kapcsolatban álltak az egyházzal, sőt kimondottan vallásos jellegű „*confraternitas parochorum*”-nak is nevezték őket. Az első Kalandos társaságok már

a XII. század közepén megjelentek Európa egyes országaiban: pl. Németországban, Magyarországon. Céljuk a közös hit, a tagok és hozzátartozóik ápolása és a tisztos temetésről való gondoskodás volt. Tagjai eleinte csak papok lehettek, akik minden hónap „*Calendaeként*” jelölt első napján összegyűltek közös hitgyakorlásra, és innen ered a későbbi elnevezés is: „*Confraternitas vulgariter Kalandos*”, ahogy egy 1348. október 28-án keltezett forrás említi. Ugyanis a „*Calendae*” vagy ennek elferdített változata, a „*Kalandos*” a julianusi naptár szerint a hónap első napját jelentette. A XVI. század végén a kalandosoknak világi tagjai is lehettek, és a szövetséget titkos politikai célok elérésére, szervezkedésekre használták fel. Ezért 1519-től törvény tiltotta az ilyen szervezetek létrehozását.

Erdélyi viszonylatban a kolozsvári,² a szebeni és a segesvári kalandosokról van tudomás. A XIV. század második felében alakultak és a középkor folyamán meg is szűntek. Csupán a kolozsvári maradt meg

temetkezési jelleggel a XX. század közepéig. A szebeni kalandos társaság már 1394-ben saját misekönyvvél bírt, melyet Mihály plébános azon óhajással írt össze, hogy „a ki azt a társaságtól ellopja, elevenen szálljon a pokolba...” Magyarországról csak a kecskeméti kalandosokról szólnak bővebben a források,³ de ettől függetlenül lehetett ilyen szervezet még bárhol az országban.

Zilah a legrégebbi erdélyi városok közé tartozik. Neve már Anonymus krónikájában is előfordul *Zyloc*, illetve *Zilog* formában. 1220-ban a Váradi Regestrumban pedig, mint „*villa Ziloc*” szerepel.⁴ A Pannóniából Belső-Erdélybe vezető hadi és kereskedelmi út, *Nagysóút*, a Zilahhoz közeli Meszes-kapun keresztül vezet. A völgy, a forgalmas úthoz való közelsége révén alkalmas volt a letelepedésre. A jobbágyfaluból kialakult mezőváros évszázadokon keresztül az erdélyi püspökök birtokához tartozott, mialatt több püspöki és királyi kiváltságot kapott. A XV–XVII. században a magyar királyoktól és Erdély fejedelmeitől kapott kiváltságok lehetővé tették Zilahnak, mint mezővárosnak a gyors gazdasági és társadalmi fejlődését.

Zilahon négy kalandosról szólnak a dokumentumok. A város négy főutcája szerint: a Kraszna, Tyúkól, Alszeg és a Székely-Nagy

utcai kalandosok. Hozzájuk tartoztak a körzetükben lévő mellékutcák is. Így nagyjából négy egyenlő nagyságú kalandos szervezésére adtak lehetőséget. Az 1851. évi összeírás szerint a városban volt 1039 telek: a Kraszna utcában 258, a Székely-Nagy utcában 284, a Tyúkól utcában 236 és az Alszezen 171, összesen 949 ház. Az 1854-ben 955 házból cseréppel fedett 38,⁵ zsindeleys 329, szalmás 588. Az utcák hosszúsága pedig: Kraszna utca 673 öl, Székely-Nagy utca 580, Tyúkól utca 510, az Alszeg utca pedig 563 öl volt.⁶ A XVI. század végén, a XVII. század elején jöhettek létre, mint egyházi egyesületek, melyek később a lakosság öngazgatási szervezeteivé váltak. A Kraszna utcai legrégebbi protocollumot 1775-től vezették. Az Alszeg utca kalandosának protocollumai hiányoznak. A Tyúkól utcai protocollumot 1789–1871-ig vezették. Más források tanúskodnak, hogy már korábban is tevékenykedtek a közösség érdekében. A Székely-Nagy utca protocollumai még későbbiek, az 1842–1912 közötti időszakot ölelik fel. A zilahi kalandosok éppen úgy, mint a kolozsváriak, főleg a földműves réteget tömörítették. Míg a céhek szakmai érdekeket védő öngazgatási egyesületek voltak, addig a kalandosok a lakosság öngazgatási szervei: a gazdasági élet, a mezőgazdaság

és az állattartás megszervezését vállalták fel. Élén az *utcaaty*a állt, munkáját segítették a *dékányok*, akik egy meghatározott utcarészért feleltek. Az *öregség* vagy öregek tanácsa döntött a kalandos érintő főbb dolgokban, és ellenőrző jogot is gyakorolt. A vezetőségbe tartoztak még a *szószólók*, akiknek feladatuk a törvényesség betartása volt. A *notárius*, aki a jegyzőkönyveket vezette, a szerződéseket és a hitleveleket írta, a *collectorok* eleinte a büntetéspénzek, adók behajtói, 1810-től „papbérszedők” is. A tisztújító közgyűlést évenként egyszer tartották, szokás szerint pünkösöd másnapján.

A város fejlődésével a kalandosok területe növekedett, a lélekszám szaporodott, például 1844-ben, mikor a Kraszna utcai kalandos öregsége a kéményeket minden házban ellenőrizte, területén 1232 lakost számlált össze. A lélekszám az 1850-es évek elején szükségessé tette, hogy 4 fertályt osszanak be, kivételt csak az Alszeg jelentett, melyben 3 fertály volt. A dékányok vagy fertályinspektorok feleltek a fertályokért az *utcaaty*a és az *öregség* előtt. A termeléssel és állattenyésztéssel kapcsolatos kérdések megszervezése, megoldása a vezetőség egyik fő feladata volt. Pl. a csorda nagysága,⁷ kijelölték a legelésre alkalmas határrészeket, csordásokat fogadtak, stb. Az utca pénzéből apaállatról gondoskodtak, és annak külön rétről és gondozóról. Tagjai meghatározott sorrendben kaszálták és gyűjtötték be a szénát. A munka elmulasztásáért büntetést kellett fizetni. Az *utcaaty*a és *öregség* jelölte ki a szántóterületet, később (1841-től) a természetett növények ellenőrzése, vetőmag beszerzése, utasítások közzététele is a feladata volt. A szőlőhegy kapuihoz kapugazdákat neveztek ki, akik csak a tulajdonosokat engedték be főleg gyümölcsérés idején, ami az 1960-as évek közepéig élt. A kalandos utcáinak rendjét és csendjét a „*vakter*” biztosította, kiket az *öregség* szerződte. A vezetőség feladata volt a kalandosokhoz tartozó részek rendben

tartása, az utcák, sáncok, házak vizsgálata és ezek állapotáról jelentéseket tettek.

A kalandosok, a céhekhez hasonlóan, ládjukban őrizték a protocollumokat, szabályzatokat, szerződéseiket, a kalandos tábláját, pénzét, mely az *utcaaty*ánál állt.

A vagyon több forrásból adódott, pl. büntetéspénzekből. A nem vállalt tisztségéért, 1825-ben Lugosi György 12 magyar forint bírságot fizetett az atyaság megváltásáért. A kalandos területén letelepedni kívánó személyek engedély fejében évente taxát fizettek. A tagoktól begyűjtött must és bor árai is növelték a szervezet vagyonát, melyet a vezetők ingatlanok, telkek vásárlására fordították, illetve kamatoztatták is (házaikat évi 1 forintért bérbe adták, stb.). A komoly tőkével rendelkező kalandosoknak így lehetőségük adódott közintézmények (főleg iskolák) támogatására, építésére. Fontos feladatuk volt a tagoknak a temető gondozása (sövénykerítés készítés, sánc rendben tartása, temetőszín építése, stb.). A legtöbb adat a temetésekkel kapcsolatosan a Kraszna utcai protocollumában található. Az *utcaaty*ák kijelölték általában egy évre a koporsókészítőket, sírásókat, és elindították temetés esetén a halálozást tudató kalandos tábláját. A kalandosokat a temetésen való részvételre is kötelezték, amennyiben a „*halottas házon alól és fejül 10 házokig lévő szomszédok voltak*” és nem mentek el, úgy 1 forint büntetést róttak rájuk. Az *utcaaty*ák és dékányok megszervezik és beosztják a kézi és igás erőt a közmunkák végzésére. A gazdasági lehetőségeiknél fogva komoly összegekkel járultak hozzá a város középületeinek felépítéséhez is: 1777-ben a Kraszna utca elején lévő kőhid építésére, 1834-ben a városháza, az 1890-es években a megyeháza építésére adakoztak a közösség pénztárából. A Kraszna utca kalandosainak van a leggazdagabb levéltári anyaga, és lélekszám, terület, gazdasági erő szempontjából is a legszámottevőbb lehetett, továbbá foglalkozási körük legegységesebbnek

„...még a régi öregöktű' hallottam...”

tűnik. Valószínű ezzel magyarázható, hogy az 1940-es évekig itt megmaradt az utcaatyai tisztség, mint az utca felelőse.

A zilahi négy kalandos gyakorlatilag az egész város területét felölelte. Közösségi szerepe, és funkciója az országos törvények keretein belül működő, területileg behatárolt kisebb közösségek határozati joggal rendelkező szervezete, mai szóhasználatban önkormányzata volt.

IRODALOM

KISS ANDRÁS: Zilah város társadalmi és gazdasági élete a XVI. század második felétől a XVII. század első évtizedének végéig. In *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994.

LAKÓNÉ HEGYI ÉVA–WAGNER ERNŐ: A zilahi kalandosok. In *Erdélyi Múzeum* 1-2. füzet,

Kolozsvár, 2001.

LINDNER GUSZTÁV: A kolozsvári Kalandos – társulatok. In *Erdélyi Múzeum* 11. Kolozsvár, 1894.

SZILÁGYI SÁNDOR: A Kalandosok történetéhez. *Századok*, 1876.

PETRI MÓR: *Szilágy vármegye monográfiája I–VI*. Zilah, 1901–1904.

SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helytörténeti adatai a XIV–XX. században*. Torda, 1936.

JEGYZETEK

¹ Lakóné – Wagner. 2001. 30–41.

² Lindner 1894. 65–84., 140–152.

³ Szilágyi 1876. 67–90.

⁴ Lakóné–Wagner. 2001. 31.

⁵ A hagyomány szerint az első cserepes ház a Lugossy-ház volt, a Híd utcában.

⁶ Lakóné–Wagner 2001. 32.

⁷ Fott vagy folt ökor = egy csorda ökor.

VISSZAEMLEKEZÉS A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent első kiadás alapján, magyarázó jegyzetekkel került újrakiadásra.

A kiadvány megrendelhető a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu